

Sigtuna hävitamine 1187. aastal

Enn Tarvel

Sigtuna, nagu teada, oli Sveamaa kesk-asula ning ta oli Stockholmi eelkäijana ja Birka järglasena n.-ö. pealinna seisundis. Tegelikult ei olnud Sigtuna puhul tegemist Birka vahetu järglasega, vaid ta oli oma funktsiooni omandanud ainult Mälari oru peamiste punktide geopoliitiliste nihete tagajärjel. 12. sajandil oli praeguse Rootsi riigi alal neli asulat, mis võiksid pretendeerida linna nimetusele, nimelt Visby, Skara, Gamla Lödöse ja Sigtuna.* Üksnes viimsena nimetatud asus Sveamaal. 970-ndatel aastatel asutatud Sigtuna oli umbes 1070. aastast saadik piiskopi residents (kuni Uppsala esiletõstmiseni millalgi 1134. ja 1164. aasta vahel) ja 990-ndatest aastatest saadik (kuni umbes 1130. aastani) Rootsi esimene rahalöömise koht. 11. sajandil oli Sigtuna õigupoolest ainuke linn kogu maal.

1187. aastal tungiti linnale kallale ja ta hävitati. Ajalookirjutus ei tea siinemaani, kes oli kallalekippuja. Käesolev kirjutis arutab seda küsimust. Ajaliselt lähem allikas, Rootsi an-

naalid, mis on 14. sajandil kirja pandud või ümber kirjutatud, räägivad paganatest, seda kuidagi täpsustamata. Niinimetatud Uppsala-annaalid, õigupoolest Vadstena diaariumi osa, teatavad: “1187. Peapiiskop Johannes tapeti Almarestäki juures paganate poolt 12. augustil ja Sigtuna linn põletati maha nendesamade poolt.”¹ 1320. aasta paiku koostatud Eriku-kroonika, mis värsivormis jutustab 1229. ja 1319. aasta vahel toimunud sündmustest, omistab Sigtuna hävitamise karjalastele:

“...Rootsil oli palju ohtu karjalaste poolt ja palju vaenu Nad sõitsid merelt Mälari üle nii tuulevaikusel kui iilidel aina hilju Rootsi skääridesse tihtilugu seatud väega nii tuli neile mõte pähe et põletaksid Sigtuna ja põletasid maani maha...”² Selle järel konstateerib kroonik, “...et kristlastel nii paha saatus saab, sest rõõmus Karjala ja Vene maa...”³

* Siinkohal ei ole siiski kaasa arvatud Lundi, mis oli 1658. aastani Taani linn.

¹ “M^o C^o Ixxvii^o. Occisus est Iohannes archiepiscopus apud Almarnum a paganis pridie idus augusti et ciuitas Sigtonia combusta fuit ab eisdem”: *Annales Suecici medii aevi*. Svensk medeltidsannalistik kommenterad och utgiven av Göte Paulsen. *Bibliotheca Historica Lundensis*, 32. Lund, 1974, lk. 266.

² “...Swerige haffde mykin vadha aff kareлом ok mykin onadha The foro aff haffuit oc vp i mäle bade i lugne ok swa i äle alt hemelika jnnan swia skär ok optast ä mz styllda här en tyma fiöl them en then luna at the brändö wp sightuna Ok brändö thz swa alt i röther ...”

Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter utgiven av Rolf Pipping. *Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet*, v. 231, kd. 68, Nytryck, 1963, lk. 27 jj., värsid 474–482.

³ “...at them crisno gik swa illa i hand Thz gledde karela och rytza land ...”: *Ibid.*, värsid 486 jj.

Sellel kroonikakohal baseerub ajalookirjanduses laialt levinud versioon, et karjalased on hävitanud Sigtuna. Soome ajaloolased Kaarle Olavi Lindeqvist, Jalmari Jaakkola, Seppo Suvanto, Heikki Kirkinen, taani uurija John Howard Lind ja rootslane Adolf Schück pooldasid seda arvamust.⁴ Selle versiooni erakordselt agar eestvõitleja oli Peterburi ajaloolane Igor Šaskolski. Tema püüdis tõestada, et sõjakäigu Sigtunasse võtsid ette karjalased, keda ässitas ja toetas Novgorod, kellele nad allusid.⁵ Selles seoses tuleb mainida, et Eriku-kroonika on ainuke allikaline tõend, mis toetab karjalaste versiooni. Sellepärast et vana lugu Sigtuna väravatest, mis seisvat veel tänapäeval Novgorodis Sofia katedraalis, on paljas fiktsioon. Šaskolski esitas veel 1978. aastal selle loo ühe tõendina.⁶

Oscar Almgren näitas ometi juba 1922. aastal, et pärimus Sigtuna linnavärvate äravimisest Novgorodi pärineb alles 16.–17. sajandist.⁷ Hiljem on saksa ja poola ajaloouurimine tõestanud, et Sofia katedraali väravad on valmistatud Magdeburgis Plocki peakiriku jaoks ning et neil pole Rootsiga midagi tegemist.⁸ Järelikult kujutab Eriku-kroonika endast Sigtuna küsimuses isoleeritud, üksinda seisvat allikat ning teda peab ka sellisena hindama.

Eriku-kroonika kasuks toodud argumentid on hästi tuntud. Ta on kõige vanem allikas, milles nimetatakse linna purustajaid nimepidi, ta on loodud ainult poolteist sajandit pärast sündmusi ning pärimuse järgi otsustades rüütlikeskonnas.⁹ Sama üldtuntud on argumentid, mis Sigtuna küsimuses äratavad kahtlust Eriku-kroonika usaldusväärsuses, nimelt võimalikud venelaste- ja karjalastevastased poliitilised tendentsid sellisel ajal, kui Rootsi idaeekspansioon ja Karjala vallutamine olid aktuaalsed. Täie tõenäosuse järgi oli peamiseks eesmärgiks näidata, millist suurt ohtu kujutasid endast karjalased ja venelased Rootsile juba 12. sajandil.¹⁰

Teine levinud versioon on, et eestlased olevat hävitanud Sigtuna. See kerkib esile alles 16. sajandi Rootsi kroonikates: Olaus Petril, Laurentius Petril ja Johannes Magnusel.¹¹

Kummagi nimetatud versiooni usaldusväärsust ei saa kontrollida hermeneutiliselt, allika sisemise analüüsiga, vaid ainult kaasa haarates allikast väljaspool seisvat kogu informatsiooni. Karjalaste sõjakäikudest Rootsi ei ole teateid ei vene ega rootsi allikates, peale Eriku-kroonika, mõistagi. Retked Hämesse on Novgorodi kroonikas fikseeritud (esimene neist 1143, hilisemad 1191, 1228)¹², aga neid

⁴ K. O. Lindeqvist. Üleüldine ajalugu, 1. osa. Wana- ja keskaeg. Tartu, 1903, lk. 475; J. Jaakkola. Suomen historia III. Suomen varhaiskeskiaika, Porvoo–Helsinki, 1958, lk. 136–139; Suomen historia, 2, Espoo, 1985 (S. Suvanto. Keskiaika), lk. 32 jj.; H. Kirkinen. Historiallista taustaa ortodoksisen uskon tulolle Karjalaan. – Studia Historica Jyväskyläensia, 1, 1962, lk. 45; J. Lind. Varæger, nemcer og novgoroder år 1188. Hvor var Choržek og Novotoržec? – Historisk Tidskrift för Finland, 2, 1981, lk. 174 jj.; A. Schück. Sigtunas förhärjning 1187. – Fornvännen 1953, nr. 48, lk. 217.

⁵ I. P. Šaskol'skij. Bor'ba Rusi protiv krestonosnoj agressii na beregax Baltiki v XII–XIII vv., Leningrad, 1978, lk. 72–105; I. P. Šaskol'ski, Sigtunskij poxod 1187 g. – Istoričeskije zapiski 1949, nr. 29, lk. 135–163.

⁶ I. P. Šaskol'skij. Bor'ba Rusi, lk. 96–99.

⁷ O. Almgren. Sägner om Sigtunaporten i Novgorod. – Upplands Fornminnesföreningens Tidskrift, nr. 9, 1922–1923, lk. 65–71, 399–400.

⁸ A. Goldschmidt. Die Bronzetüre von Novgorod und Gnesen. – Die frühmittelalterlichen Bronzetüren, 2. Marburg, 1932, lk. 8 jj.; A. Poppe. O napisach ruskich na Drzwiach Plockich. – Notatki plockie 1971, nr. 5, lk. 16–19; K. Askanas. Brązowe drzwi plockie w Nowogrodzie Wielkim, Plock, 1971; J. Chojnacki. Romanskie Drzwi Plockie w pismennictwie polskim (1582–1974). – Notatki plockie 1974, nr. 4, lk. 51 jj.

⁹ I. P. Šaskol'skij. Bor'ba Rusi, lk. 81–85, 88–91; Erikskrönikan, redigering, inledning och kommentar S.-B. Jansson, Stockholm, 1986, lk. 9–21; I. Andersson. Erikskrönikans författare. Stockholm, 1958, lk. 33–39, 58, 133–135; L.-A. Norborg. Källor till Sveriges historia. Lund, 1972, lk. 101–105.

¹⁰ I. P. Šaskol'skij, Bor'ba Rusi, lk. 90 jj.; Suomen historia, 2, lk. 32.

¹¹ Chronica Svecana Olai Petri. – Scriptores rerum Svecicarum medii aevi, 1. Upsaliae, 1818, lk. 143; Chronica Svecana Laurentii Petri. – Scriptores rerum Svecicarum medii aevi, 2/2. Upsaliae, 1828, lk. 68; Magnus Johannes. Gothorum Sveonumque historia. Romae, 1553, lk. 24.

¹² Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov. Moskva-Leningrad, 1950, lk. 27, 39, 65, 213, 230, 270.

ei saa mingil juhul viia ühendusse 1187. aasta Sigtuna sündmustega. Pole mingit vahet, kas need retked olid karjalaste või Novgorodi (nagu 1191. aastal karjalaste abiga) poolt ette võetud. John Howard Lindi arvates on nõrk informeeritus karjalaste tegevusest tingitud nappidest allikatest, kuna Läti Henrik ja Saxo Grammaticus tundsid huvi eestlaste tegude vastu, Novgorodi kroonikud aga ainult nende sündmuste vastu, mis olid vahetus seoses Novgorodi huvidega.¹³ Ajalooteaduse metodoloogias ei ole lõppjärelused, mis on tehtud allikate “vaikimise” põhjal (*argumentum ex silentio*), midagi uut. Kummatigi saab selliseid lõppjärelusi teha mõlemas suunas, s. t. mingi fakti olemasolu saab jaatada või ka eitada. Käesoleval juhul oleks tõeline ime, kui Novgorodi kroonikud, kes on karjalaste Häme-retked üles tähendanud, oleksid jätnud üles märkimata nii rõõmsa sündmuse kui vaenlase pealinna vallutamise ja hävitamise karjalaste või novgorodlaste kätega.

1188. aastast pärineb üks kroonikakoht, mida ei ole kerge tõlgendada.¹⁴ Tänapäeval käsitatakse seda kohta tavaliselt niiviisi, nagu oleks Novgorodi kaupmehi kusagil (kas Rootsis Nyköpingis või Soomes Turus) vangistatud. Aga isegi kui see tõlgendus oleks õige, ei tähenda see veel, et oletataval vangistamisel oleks midagi tegemist Sigtuna hävitamisega.

Eestlaste versioon seevastu leiab mitmes allikas kinnitust. Tol ajal olid eestlased tõepoolest Läänemere ruumis aktiivsed. Hen-

riku Liivimaa kroonika toob teate eestlaste kahest röövretkest Rootsi aastail 1203 ja 1225.¹⁵ 1203. aasta retkega seoses kirjutab ta, et niihästi paganlikud eestlased kui ka kuralased on seni harjunud Taanis ja Rootsis niiviisi talitama. Saxo Grammaticus jutustab eestlaste ja kuralaste röövretkest Ölandile 1170. aastal.¹⁶ Kuningas Valdemari sõnadest Saxo teoses saab järeldada, et konfliktid taanlaste ja teiste nimetatud rahvaste vahel ei olnud haruldased, nimelt tundis kuningas hästi nende sõjatavasid.

Eriku-kroonika ise toob ühe olulise tõendi. Vahetult pärast Sigtuna hävitamise teadet jutustab kroonik jarl Joni surmast.¹⁷ Jarl Jon oli just tagasiteel ühelt pikalt, üheksa aastat kestnud sõjakäigult itta, kus ta oli võidelnud venelaste ja ingerlaste vastu. Mälari rannal tapsid paganad ta ära. Joni lesk maksis kätte. Ta kogus ühe väesalga ja surmas kõik kallaletungijad “ühel mäel, mille nimi on *eesta skär* (eestlaste skäär)”¹⁸. Tänapäeval on selle Mälari järves asuva väikese kõrge kaljulaiu, mis näeb tõesti välja nagu mägi, nimi Estbröte.¹⁹ Sealjuures on tähtis, et see eestlastega seotud kohanimi on fikseeritud juba Eriku-kroonikas. Isegi kui nimi Estaskär ei peaks olema seotud jarl Joniga, nagu I. Šaskolski tahaks uskuma panna²⁰, osutab ta ometi eestlaste mereühendustele Mälari piirkonnaga. Niisiis paistab, et karjalaste versioon ei vasta ajaloolisele tegelikkusele ning et pigem on tõenäoline eestlaste versioon.²¹

¹³ J. Lind, *op. cit.*, lk. 175.

¹⁴ Novgorodskaja pervaja letopis', lk. 39, 229 jj.; J. Lind, *op. cit.*, lk. 145–165; I. P. Šaskol'skij. Bor'ba Rusi, lk. 102–105.

¹⁵ Heinrici Chronicon Livoniae/Heinrich von Lettland, Livländische Chronik, ed. L. Arbusow (†) et A. Bauer. Darmstadt, 1959, VIII, 1–2; XXX,1.

¹⁶ Saxo Grammaticus. Gesta Danorum, ed. J. Olrik, H. Raeder, Hauniae, 1931; O. Eggert. Die Wendenzüge Waldemars I. und Knuts VI. von Dänemark nach Pommern und Mecklenburg. Stettin, 1927, lk. 79 jj.

¹⁷ Erikskrönikan, lk. 28 jj. (värsid 490–507).

¹⁸ “... ok drap them alla swa er mik saktvpa eth berg som heyter eesta skär ...” (*ibid.*, värsid 503 jj.).

¹⁹ I. Andersson. Erikskrönikans författare, lk. 162. *Bröte, bråte* võiks siin tähendada õigupoolest raidtõket.

²⁰ I. P. Šaskol'skij. Bor'ba Rusi, lk. 83.

²¹ E. Tärvel. Sigtunan tuhoaminen vuonna 1187. – Suomen varhaishistoria. Toimittaja K. Julku. Studia historica septentrionalia, 21, 1992, lk. 587–594. Versioon, et kuralased on Sigtuna vallutanud ja hävitanud, esineb Johannes Messeniusel (u. 1579–1636) tema suures töös “Scandia illustrata” (mis on kirjutatud pärast 1616. aastat vangimajas, järelikult küll vist kasutamata uusi tundmata allikaid, ning trükitud 1700–1705) ühes kohas. Ühes teises kohas mainib ta selles seoses aga eestlasi. (vt. I. P. Šaskol'skij. Bor'ba Rusi, lk. 88).

Lõpuks peab konstateerima, et 1187. aasta sündmusi on Rootsi historiograafias suhteliselt vähe käsitletud.²² Skandinaavia ajaloo sõnaraamatus on olemas märksõnad Birka ja Stockholm, aga pole Sigtunat.²³ Selline tagasihoidlikkus on ajalooteaduslikult põhjendatud. Sigtuna vallutamisele ja hävitamisele pole Rootsi ajaloos mingit tähtpäeva pühendatud ning tõepoolest pole mingi pöördepunktiga tegemist. Balti (vähemalt eesti) ajalookäsituses on ettekujutus, et pärast Sigtuna kui linnalise asula hävitamist asutati Stockholm teravalt päevakorral olevast vajadusest pealinna järele. Tegelikuses see ometi nii ei olnud. Uusimate arheoloogiliste kaevamiste tulemused ei luba kultuurkihis märgata mingeid rüüstamise jälgi, näiteks põletuskihi või ahervaremete vms. näol.²⁴ Normaalne linnaelu kestis 13. sajandi algul edasi. 1215.–1216. aastal pidas paavst plaani siirata peapiiskopi residents Uppsalast Sigtunasse, 1237. aastal asutati Sigtunas esimene Rootsi dominiiklaste klooster (mille rajamist oli alustatud juba 1220. aastal) ning 13. sajandi teisel poolel ehitati Püha Laurentiuse suur kivist kirik. Kultuurkiht aga muutub 13. sajandist saadik märksa õhemaks, kusjuures pole selge, kas looduslikel põhjustel või asula sotsiaalmajandusliku seisundi muutumise tõttu, ning linna õitse-aeg oli möödas. Uus asula Stockholm võttis Mälari piirkonna tähtsaima keskasula rolli üle ning sai 13. sajandi teisel poolel kuninga kõige tähtsamaks residentsiks. Põhjused olid geopoliitilist laadi ning neid ei saa taandada paganate rünnakutele. Rootsi riigi raskuspunkt nihkus ida poole, merele lähemale, kusjuures oma osa etendasid ka looduslikud põhjused, nimelt maatoos.^o

Enn Tarvel

(1932)

Lõpetas 1955 Tartu ülikooli, töötas Ajaloo Instituudis, oli ühtlasi Tallinna Polütehnilises Instituudis majandusajaloo õppejõud. 1993–1997 Stockholmi Ülikooli professor. Ajaloodoktor 1972. aastast, professor 1984. aastast. Kuningliku Gustav Adolphi Akadeemia liige (1994), Läti TA välisliige (1995).

Uurimisteemad Eesti muinasajast kuni lähiajalooni.

²² Vt. nt. A. Schück. Sigtunas förhärjning 1187; H. Hildebrand. Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. Första delen, Stockholm, 1879, lk. 30.

²³ Dictionary of Scandinavian History, ed. by B. J. Nordström. London, 1986.

²⁴ Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunautgrävningen 1988–90, red. S. Tesch, S.l., 1990, lk. 14 jj., 27, 96.

^o Tõlgitud artiklist: Enn Tarvel. Die Zerstörung von Sigtuna im Jahre 1187. Teoses: Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui. Sudarė Alfredas Bumblauskas ir Rimvydas Petrauskas. S. l., 1999, lk. 27–35.